

יום-מיכמס

מלחמת-העצמאות של שאול

סא"ל (מיל') יהודה זיו*

פנים-אל-פנים נשאו עימם, כדלית כרירה, חרבות וחניתות עשויות ארד (ברונזה), לעומת נשק הברזל אשר בידי הפלשתים.

אלה שמרו, כידוע, מכל מישמר על סוד ייצורה של מתכת חדשנית ויעילה זו — אשר נתנה בידם, ללא-ספק, יתרון ניכר בהשתלטותם על מישור-החוף של ארצנו תחילה, על "מסדרון-העמקים" ולאחר-זמן אף באזור-ההר. הגיעו הדברים עד כדי-כך, שגם אבזרים עשויים ברזל של כלי-הקללות סופקו על-ידי הפלשתים, כמוצרים בפיקוח — שאפילו ליטושם השוטף חייב היה להיעשות בארצם הם בלבד: "והקשר לא ימצא בכל ארץ-ישראל", כי אמרו פלשתים: פן יעשו העברים חרב או חנית. ויירדו כל ישראל הפלשתים, ללטוש איש את מחרשתו ואת אָתו ואת קרדומו ואת מחרשתו⁸. והיתה הפצירה פים⁹, למחרשות ולאֳתים. ולשלוש-קילשון ולהקרדומים ולהציב הַרְבֵּן¹⁰. והיה ביום-מִלְחָמָת¹¹ — ולא נמצא חרב וחנית ביד כל-העם, אשר את שאול ואת יונתן" (שמואל א' י"ג, 19-20).

ואף-על-פי-כך, בפער ניכר זה של יחסי כוחות ונשק, לא נרתע שאול מן האתגר — ונטל על עצמו את המשימה, המתחייבת בראש ובראשונה מעצם היותו מלך. הן זאת תבעו בשעתם זקני-ישראל משמואל, בניגוד לרצונו: "והיינו גם אנחנו ככל הגויים — ושפִּטְנו מלכנו ונָצַא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שם ח', 20).

מידה רבה של סמליות יש, אולי, בלהב-מחרשה עשוי ברזל — אשר נתגלה בחפירות בתוך מצודת-המלך (מצודה ב' בתל אל-פול), שהקים שאול בגבעה על עֵי "ארמון הנציב" (מצודה א') לאחר נצחונם המכריע במלחמת השחרור של ארצו מיד פלשתים. למדינתו העצמאית של שאול היה להב זה, כעצם, בחזקת "מגשי-הברזל"...

המאורעות שקדמו למלחמה

וכן החלה "מלחמת-העצמאות" של שאול:

"ויך יונתן את נציב-פלשתים, אשר בגבעה¹²

"נציב", בכל מקום שהוא נזכר במקרא כתואר, הרהיגו נציג השלטון המרכזי וכידו סמכויות בלעדיות — בתחום הצבאי או האזרחי ואף בשניהם גם-יחד. דויד שם נציבים בארם-דמשק — "ותהי ארם לדויד עבדים, נושאי-מנחה" (שמואל ב' ח', 6) — ובאדום, "ויהי כל אדום עבדים לדויד" (שם שם, 14). בימי יהושפט אנו שומעים, כי "מלך אין באדום — נָצַב מלך" (מלכים א' כ"ב, 48) — כלומר, נציג ממלכת-יהודה הוא כעצם השליט, מלך לכל-דבר, בארץ-אדום.

בעוד נציב-פלשתים יושב במצודתו אשר בגבעה, ממש "מתחת לחוטמו", החל שאול מכין עצמו בחשאי לשחרור ארצו מעול-זרים: "ויבחר לו שאול שלושת אלפים מישראל" — ויהיו עם שאול אלפיים במיכמש (קרי: מיכמס, וראה הערה 14 להלן)⁵ ובהר בית-אל, ואלף היו עם יונתן בגבעת-בנימין⁶ — ויתר העם שלַח, איש לאוהליו" (שמואל א' י"ג, 2).

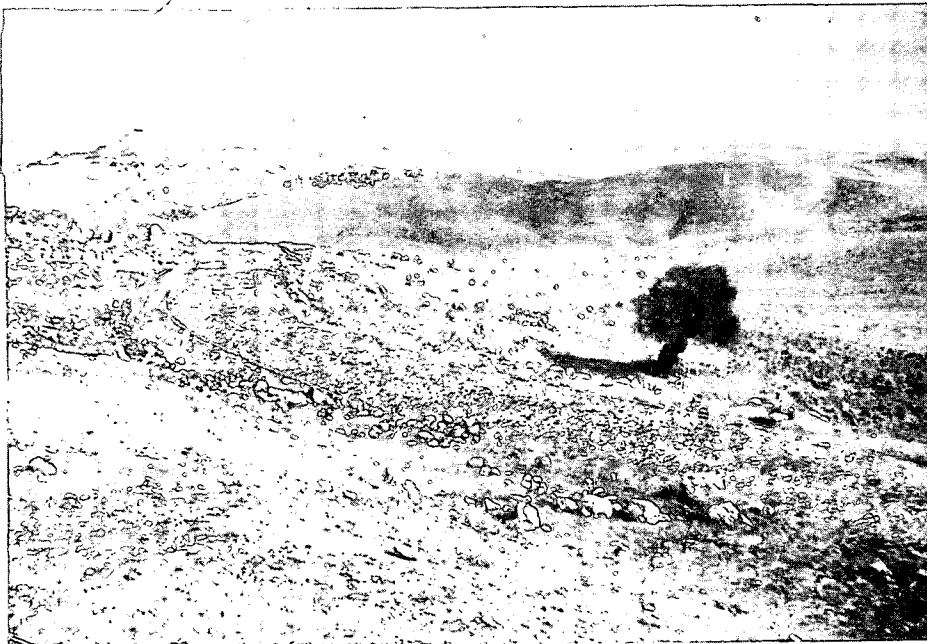
ה"פלמ"חניקים" של שאול ויונתן

יש לזכור, כי גרעין ראשון זה של צבא — כעין פלמ"ח (פלוגות-מחץ) בגיוס מלא, אף-כי עדיין כמחותרת — לא רק קטן היה לאין-שיעור לעומת מה שיכלו פלשתים להעמיד כנגדו, מתוך צבאם הגדול והמשוכלל ברכב ופרשים (ראה להלן), אלא אף דל היה וחסר, למעשה, אמצעי-לחימה "מודרניים" של אותה עת. אומנם, כלל נשקו ארוך-הטווח — לבד מקשתות וחיצים — גם קלעֵי-אבן, שרבים מבני-בנימין נודעו ביכולתם המופלאה להשתמש בהם, שלא כצפוי, גם בידם השמאלית ואף נחשבו צלפים מעולים ביותר בנשק "בנימיני" זה ("שבע-מאות איש פָּחור, איטר ידימינו — כל זה קולע באבן אל השַׁעֲרָה, ולא יחטיא!" — שופטים כ' 16; וכן "נושקי-קשת, מיימינים ומשמאילים באבנים ובחיצים בקשת... מבנימין" — דברי-הימים א' י"ב, 2). אך אפילו אם נניח, כי זה שהיה "מבחן-הכניסה" אי פלוגות-המחץ של שאול ויונתן — הנה לקרב

בסיכום תיאורם של הקרב במיצפה ומפלתם הניצחת של הפלשתים (שמואל א' ז', 14-7) נאמר: "וויכנעו הפלשתים, ולא יספו עוד לבוא בגבול-ישראל... כל ימי שמואל". ואף-על-פי-כך, אומר שמואל במפורש לשאול — הבא אליו בעניין האתונות: "אחרי-כן תבוא אל גבעת-האלוהים, אשר שם נציב-פלשתים" (שם י', 5).

בימי האחרונים של שמואל שוב מוצאים אנו את הפלשתים — לא רק מוסיפים "לבוא בגבול-ישראל", אלא שבידם עתה גם שליטה של-ממש על לב-לבו של תחום ההתנחלות הישראלית באזור-ההר, באמצעות נציבים וחיל-מצב (העומד, ללא-ספק, לפקודתם של אלה כדי לממש את שילטונם). ולא בארץ-בנימין בלבד הדברים אמורים: בטרם נעשה דויד מלך ובעודו נמלט מפני שאול — ככתוב: "ודויד אז במצודה" (כלומר במצודת) — פותח הסיפור הנודע על "מים לדויד" (דברי-הימים א' י"א, 15-19) ומציין, כי "מחנה-פלשתים חונה בעמק-רפאים... ונציב-פלשתים אז בבית-לחם"², אשר מבִּאֲרָה השתוקק דויד כל-כך לשתות מים.

* פרקים מתוך מונוגרפיה שראשיתה בהרצאה, אשר נישאה בבית-צינון-אמריקה בח"א, ביום 22 באפריל 1982 — לרגל קבלת פרס יוסף ברסלבי.

"דרך אפרתה" (דרך האכות" בקפסר-המרכב של ארץ-בנימין). מבט מהכפר ג'פע (ג'פע) על "הקלחת" במיפגש-יובליו של נחל-מיכמש — בינו לבין הכפר מ'ק'מאס (מיכמש) שברקע.

— "המשחית" ו"מצב-פלשתים".
 "מצב-פלשתים" — פשוטו כמשמעו: יחידות חיל-מצב, המוצבות על-פי הצורך בנקודות-שליטה חיוניות — בעיתות-שלום ("ומצב-22 פלשתים אז בית-לחם" — שמואל ב' כ"ג, 14) ועל-אחת-כמה-זכמה לעת-מלחמה ("וייצא מצב-פלשתים אל מעבר-מיכמש" — שמואל א' י"ג, 23).
 בנשימה אחת עם "מצב-פלשתים" בבית-לחם נימנה, באותו עניין, אולי גם סוג כוח נוסף — "חית-22 פלשתים חונה בעמק-רפאים" (שמואל ב' כ"ג, 13) ולכאורה, אף "ויאספו פלשתים לחיה" (שם שם, 11). אומנם, מקובל לקרוא את האחרון כשם-מקום — "לחיה"23, כלומר אל "לחיה" אשר בגבול-יהודה (שופטים ט"ו, 9, 14 ואילך). ואף-על-פי-כן, אפשר שיש מקום לראות אף ב"חיה" משונה זו יחידת-לוחמים שבטית: כך גם בערבית, שבה "חיי" פירושו "בני שבט אחד" — וכך אף בפרשת התנחלותם של בני-מ'כיר (חצי שבט-מנשה) בגלעד, שבה אנו קוראים כי "יאיר בן-מנשה הלך וילכוד את חוותיהם (נחלות שבטי-האמורי) ויקרא אֶתֶּן חוות-יאיר" (במדבר ל"ב, 41). יחידה שבטית מעין זו עולה בקנה אחד עם מיבנה המישטר הצבאי-הפטריוארקלי של שבטי פלשת, מ"גויי-הים", שבראשם "חמשת סרני-פלשתים" — איש על "גלילו" ועל צבא-שבטו (יהושע י"ג, 2-3)24. לפיכך, "ויאספו פלשתים לחיה" אולי הוא, בכל זאת, כעין "פזעה" מקומית — קריאת-פתע של צבא-מילואים שבטי כלבר, למשימה מסוימת ומצומצמת, בגבול נחלת-השבט או בטווח-פשיטה סביר מעבר לו.

לעת הרדיפה אחר האויב הנס מן המערכה, שבו שורותיו של צבא-שאל ונתמלאו המון רב: "וכל איש-ישראל, המתחבאים בהר-אפרים, שמעו כי נסו פלשתים — וַיִּדְבְּקוּם הַמָּה אַחֲרֵיהֶם בַּמְּלַחְמָה" (שם שם, 22).
 אך למה נקדים את המאוחר? הן שאלו המאוכזב עודנו בגלגל, מצפה בקוצר-רוח לשמואל הבושש לבוא — ובנוסף על כל אלה מנקר בליבו חשש מר וסביר: "עתה יירדו פלשתים אלי הגילגל!" (שם י"ג, 12). השימוש ב"יירדו" מאָשֵׁשׁ גם הוא את זיהויו של שטח-הכינוס בערבות-יריחו שבביקעה, לרגלי הר-בנימין.
 והנה מגיעה אליו הנה הבשורה המעודדת: צבא-פלשתים נעצר — והוא מתמקם וחונה במיכמש.

המאבק על הדרכים

הדעת נותנת, כי פלשתים העדיפו למשוך את צבא-שאל להתמודדות באזור במת-ההר של ארץ-בנימין — שתבליטה המתון הוא שיאפשר להם להפעיל בו את חיל-הרכב שלהם במלוא עוצמתו ויכולתו. אך למה דווקא במיכמש? עצם העובדה, שצבאו הסדיר והקטן של שאל כבר קבע בשעתו, בשלב ההכנות למרד, את בסיסו סמוכים כל-כך זה לזה — משני עבריו של "מעבר-מיכמש", בנבע-בנימין ובמיכמש עצמה — מלמדת על חשיבותו הגדולה של המעבר החיוני. כדי לרדת לסוף דעתם של שאל תחילה ושל מפקד הַגִּיס הפלשתי, שבתר-הוא במיכמש דווקא למיקום מחנהו שלו, יש להקדים ולעקוב אחר פעילותם ואופיים של שניים מכוחותיו

גודלו של צבא-פלשתים ודאי שהיה בו כדי להטיל מורא ופחד: "ואיש-ישראל ראו כי צר לו, כי נָגַשׁ (נלחץ) העם — ויתחבאו העם במערות ובתְּחִנִּים¹⁹ ובסלעים ובצריחים²⁰ ובבורות. ועברים עברו את הירדן²¹ — ארץ גד וגלעד. ושאל עודנו בגלגל, וכל העם חרדו (מ)אחריו. ויוחל שבעת ימים, למועד אשר (אמר) שמואל — ולא בא שמואל הגילגל. וַיִּפֶץ הָעָם מֵעָלָיו... ויפקוד שאל את העם, הנמצאים עימו — כשש מאות איש" (שם י"ג, 6-8, 15).

מוסדה-פזעה" המסורתי — היזעקות העם בהמוניו לקריאה אל הדגל לעת-צרה — נחל כאן אפוא כישלון חרוץ: המשתמטים, אשר ביקשו להם מקומות-מיסתור (אם מאימת הפלשתים ואם מפני שאל עצמו), רבים היו לאין-ספור מן הנענים לתרועת-שופרו — ואף אלה פחת והלך מספרם לעומת מספר העריקים משטח-הכינוס בגילגל, ככל שנתמשכה ההמתנה לשמואל אשר אמור היה לתת את ברכתו ללוחמים, ערב יציאתם אל הקרב המכריע.

בסופו של-דבר לא נותרו עם שאל כי אם "כשש מאות איש" — מספר, החוזר ונישנה כמסגרת-תיקנית קבועה של עוצבה, במתכונת "גדוד" של-ימינו: זה היה גודלה של "סיירת-השריון" בחיל פרעה, הרודף אחר משה ובני-ישראל ("שש מאות רכב בָּחֹר וכל רכב-מִצְרַיִם" — שמות י"ד, 7); בגדוד של בני-דן, העולה לכבוש את ליש, "שש מאות איש, חָגֹר כלי-מלחמה" (שופטים י"ח, 11); "כנופייתו" של דויד מנתה, אף-היא, שש מאות איש (שמואל א' כ"ג, 13; כ"ז, 2); ושעה שיצא בראשה לרדוף אחרי העמלקים, אשר פשטו על ציקלג עירו (שם ל'), לומדים אנו כי גם עוצבה זו — "כמו כל דבר בצה"ל" — היתה בעלת מיבנה טאקטי משולש: "ארבע מאות איש" (שתי פלוגות), בחגור קל, המשיכו במירדף — בעוד "מאתיים איש" (פלוגה) יושבים, בצידו של נחל-הבשור, "על הכלים" (תד"ל); ועם "לגיון-הזרים" של המלך דויד נימנים, לבד מן "הפְּתִי וְהַפְּלָתִי", גם "הגיתים, שש מאות איש — אשר באו ברגלו מגת" (שמואל ב' ט"ו, 18) והצטרפו אל מלכם הגולה, בברחו מפני אבשלום בנו.

אין ספק, כי בעל-הסיפור נקט כאן לשון כתיבה צבאית ו"העמיד" מול צבאם האדיר של הפלשתים עוצבה, שהיא מן הקטנות ביותר דווקא — כדי לחזור ולהדגיש, שוב ושוב, את התפיסה של "מעטים כנגד רבים". זו באה לידי ביטוי קולע ותמציתי בדברי יונתן אל נושא-כליו: "כי אין לה' מעצור להושיע, בְּרַב או במעט!" (שמואל א' י"ד, 6). מספר-מסגרת קבוע ותקני זה, "כשש מאות איש", עובר כחוט השני בספורו של "יום-מיכמש" מראשיתו ועד סופו. רק בשלב ניצול-ההצלחה,

על ידיהם ועל רגליהם — כיונתן ונושא-כליו בשעתם! (בקינן נחל-מיכמש)

— וישמענו פלשתים. ושאל תקע שופר בכל הארץ, לאמור: ישמענו העברים! וכל ישראל שמעו, לאמור: היכה שאל את נציב-פלשתים וגם נבאש ישראל בפלשתים. וייצעקו העם אחרי שאל הגלגל¹³. ופלשתים נאספו להילחם עם ישראל — שלושים אלף רכב וששת אלפים פרשים, ועם כחול אשר על שפת-הים לרוב. ויעלו ויחנו במיכמש¹⁴, קידמת בית-און¹⁵ (שם, י"ג, 3-5).

אות-המרד ניתן אפוא, בפשיטת-פתע של "כוח וינתן" על מצודת-השלטון הפלשתית שבגבעה — וכסמל הניצחון, הבא ללמד כי גם לקלגסי-פלשת "המשוריינים" מכף-רגל ועד-ראש נקודות-תורפה משלהם, שימש ללא-ספק נשק-הברזל אשר נשאו עימם לראשונה שאל וינתן מכאן ואילך: "ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם... ותימצא לשאול וליונתן בנו" (שם י"ג, 22). הן כך מוצאים אנו, לאחר-רזמן, גם ביהודה המקבי בשעתו — לאחר נצחוננו הראשון בקרב עם צבא-סוריה: "ואת חרב אפולוניוס (נציב הסלווקים בשומרון) לקח יהודה, ויהי נלחם בה כל הימים" (מקבים א' ג', 12).

ההתמודדות הצפויה עם צבא-פלשתים, הנערך עתה כמלוא-עוצמתו למימוש חוזר של שלטונו במרומי ה-ישראל, מחייבת את שאל למהר ולהזעיק את צבא-המילואים שלו — ושטח-הכינוס הפעם הוא הגילגל, אחת משלוש ערי-המרכז המסורתיות בעת-ההיא, עם בית-אל והמיצפה (שמואל א' ז', 16), בהן שפט שמואל את העם. אם אומנם מקומה בביקעה, כמקובל, אפשר שהעדיפה שאל בגלל היותה המרוחקת שבשלוש מארץ פלשתים ומעיניהם הצופיות — אך פחות ממהלך-יום בינה לבין במת-ההר, שם ממתינה לו ההתמודדות המכרעת. ואפשר, כי שאל העדיפה אף-היא כסמל, הפעם מטעם אישי, שכן בה חודשה כזכור מלכותו לאחר ניצחוננו הגדול על בני-עמון ביבש-גילעד (שם י"א, 14-15), בעוד בחירתו למלך נעשתה במיצפה תחילה (שם י', 17 ואילך). ולא לחינם — שכן מיקומה של הגילגל, בביקעת-יריחו אשר בתווך, מציין את מלכותו על שני עברי-הירדן. יש בכך, הפעם, מתן תוקף נוסף והקף נרחב הרבה יותר גם ל"פיצה" של קריאת-המילואים הפומבית¹⁶. שעה שממתין שאל בקוצר-רוח להתכנסות צבא-המילואים שלו (אך נוהל אכזבה מרה, כאשר יתברר להלן), עולה צבא-פלשתים במעלה בית-חורון, ככל הנראה, ופניו מיכמש.

סדר-הכוחות (ס"ב) של זה, כשם שהוא נימנה כאן — "שלושים אלף רכב וששת אלפים פרשים ועם (הכוונה ל"עם-המלחמה"¹⁷, הוא חיל-הרגלים) כחול אשר על שפת-הים לרוב" — נשמע מוגזם ביותר ומטיל ספק במהימנותו ההיסטורית של הסופר. יחס של חמש לאחת, בין רכב לפרשים, איננו מתקבל על-הדעת מלכתחילה — שכן בכל

כאמור, אלא "אלף וארבע מאות רכב"... מעניין להביא כאן, לשם השוואה, גם רשימת סד"כ קדומה מספרי-השנים (אנאליים) של מלכי-אשור — שעה שמתואר בהם קרב-קרקר הנודע, אשר נערך בצפונה של ביקעת-הלבנון בשנת 853 לפני-הספירה. כנגד שלמנאסר השלישי, מלך-אשור, וצבאו יצאה קואליציה של מלכי-אזורנו — שאחאב מלך-ישראל בתוכם — וזה סדר-הכוחות:

1200 רכב	1200 פרשים	20,000 רגלי	להדר-עור (בן-הדד) הארמי
700 רכב	700 פרשים	10,000 רגלי	לארחולן החמתי
2000 רכב	10,000 רגלי		לאחאב הישראלי
	500 רגלי		לבני-קנה
	10,000 רגלי		לבני-מוצרי
10 רכב (כך!)	10,000 רגלי		לבני-ארקה
	200 רגלי		למתבעל הארורי
	200 רגלי		לבני-אושנו
30 רכב	X אלפים רגלי		לאדוניכעל השיאני
	10,000 גמל		לגנרד הערבי
	X אלפים רגלי		לבעשא בן-רחוב האמני

מספרו הכולל של רכב-הקואליציה אינו עולה אפוא על ארבעת אלפים — ויותר ממחציתו ב"חיל-השריון" הישראלי, הגדול שבכולם. ספק הוא, לפיכך, אם אומנם יכול היה צבא-פלשתים בשעתו להטיל לקרב אפילו "שלושת אלפים רכב"!

מקום, בו מביא המקרא סד"כ מפורט, יחס זה בדרך-כלל הוא הפוך: שארית צבאו של יהואחז, מלך ישראל, היתה "חמישים פרשים ועשרה רכב ועשרת אלפים רגלי, כי איבדם מלך-ארם וישימם כעפר לְדוֹשׁ" (מלכים ב' י"ג, 7) — כלומר, יחס של אחת לחמש בין רכב לפרשים; דויד לכד מארס-צובה "אלף רכב ושבעת אלפים פרשים ועשרים אלף איש-רגלי" (דברי-הימים א' י"ח, 4) — אחת לשבע; ולשלמה היו "אלף וארבע מאות רכב ושנים-עשר אלף פרשים" (מלכים א' י"ז, 26; דברי-הימים ב' א', 14) — אחת לתשע כמעט; שלא לדבר על צבא שישק, מלך-מצרים, אשר עלה על הארץ בימי רחבעם וירבעם (925 לפני-הספירה) "באלף ומאתיים רכב וכשישים אלף פרשים, ואין מספר לעם אשר באו עימו" (דברי-הימים ב' י"ב, 3) — אפילו יחס של אחת לחמישים; ובצבא-ארם היכה דויד "שבע מאות רכב וארבעים אלף פרשים" (שמואל ב' י"ז, 18) — כמעט אחת לשישים!¹⁸

רק אם נקבל את נוסח התרגום-הסורי ואחד מכתבי-היד של תרגום השבעים לפרשת קרב-מיכמס, הקוראים כאן "שלושת אלפים רכב" בלבד (כלומר, יחס של אחת לשתיים בינו לבין הפרשים), תגדל אומנם מידת הסבירות היחסית — אך עדיין יש בכך מידה ניכרת של הגזמה כמותית באשר לחיל-הרכב: "רכב-הברזל" של אותם ימים הריהו שווה ערך טאקטי לגייסות-השריון בני-זמננו — ומטבע הדברים שהוא נימנה, בדרך כלל, במספרים קטנים הרבה יותר: אפילו למלך שלמה לא היו,

"המשחית", לעומתם, נימנה גם במקורות האשוריים — ומתוכם מסתבר, כי בכינויו זה זכה על שהוטלה עליו, בין-היתר, שריפת-כפרים²⁵. אך כאן, בפירושו, עולה מן הכתוב משימתו העיקרית — פטרול אלים, לשליטה על צירי-התנועה ולאבטחתם ולהפגנת-נוכחות יותר מכל: "וייצא המשחית ממחנה-פלשתים, שלושה ראשים"²⁶: הראש האחד יפנה אל דרך-עפרה... והראש אחר יפנה דרך בית-חורון והראש אחד יפנה דרך-הגבול... המידיברה" (שמואל א' י"ג, 17-18).

את עפרה זו שבארץ-בנימין, להכדילה מ"עפרות" אחרות — כ"עפרת אבי-העזרי" (שופטים ו', 24), עירו של גדעון — מקובל לזהות היום בעיירה אֶשְׁיִיפָה (נ"צ UTM71735378), מהלך כעשרה ק"מ ממיכמס צפונה. מניחים, כי כך נהגו הערבים בכל "עפרה", "עפרון" ו"עפרים" אשר מצאו, בבואם לכאן במאה השביעית. שמותיהן של אלה צלצלו באוזניהם כעין "עפרית", כלומר "שד" — ומי ערבי כרדעת יוסיף לשבת במקום אימים אשר כזה? לפיכך כינו אותן תחילה "שִׁיפֵת-אֶסֶס" ("בעלת שם טוב") ולאחר-זמן נתקצר השם, מטבע הדברים, ונעשה "אֶשְׁיִיפָה" ("הטובה") — החזור פעמים אחדות על מפת ארצנו, בחכליה השונים.

עד היום ניכרת כאן אותה "דרך-עפרה", היוצאת ממיכמס צפונה לעבר יריד-דיפאן שלרגלי תל-העי (ח'רבת א-תל) — ומשם, לאחר שהיא עוקפת כלפי-מזרח את הגיא העמוק של ואדי אל-עין, היא עוברת לרגלי ראמון ("סלע-הרמון" — שם כ', 45), במקביל ל"כביש-אלון" המודרני שבמזרחה — בואכה אֶשְׁיִיבָה-עפרה.

"דרך-האבות"

עפרה, הרימון, העי ומיכמס — מכפרי ספר-המידבר הם, הערוכים כאן בשורה רצופה, מצפון לדרום, על גבול המיזרע והישימון. אין פלא אפוא אם לאורכה של אותה שורת-כפרים התפתחה גם דרך, העוברת ביניהם ומקשרת אותם מימים ימימה. כבר הציע מ' הראל²⁷ לכנותה בשם "דרך-האבות": מסעותיהם של אלה, אשר מן המקורות עולה דמותם ומצטיירת כאוכלוסיה של נוודים למחצה, על מקניהם, ודאי שלא עברו כשעתם ב"מסילה" — היא הדרך הראשית שלאורך גב-ההר²⁸ — כי מה, בעצם, לכדווים ולכריכה הגדולים וההומים של זו?

"דרך-עפרה", ממיכמס צפונה, איננו אלא אחד הכינויים לקטע זה של "דרך-האבות" — הנמשכת, כמסתבר, גם דרומה למיכמס. המשכה היה מכונה כאן בשעתו "דרך-אֶפְרָתָה" (בראשית ל"ה, 16-19) — הכל על-פי כיוון-ההליכה. שמה של אֶפְרָת נשתמר בפי ערביי-הסביבה והוא נהגה היום "פִּיאָרָה" — קרי ולא כתיב: השם, בעל

סיומת-הנקבה בערבית, נכתב בעצם "פִּיאָרָת". מקומה של זו בח'רבת עֵין-פִּיאָרָה (נ"צ 71875246 UTM) ואף היא, כקודמתה, נטלה את שמה מן המעיין הסמוך — העילי בעֵינוֹתָיו של ואדי-קלט. כזכור, נצטווה ירמיהו הנביא בשעתו: "קח את האזור... וקום לך פְּרָתָה וטמנהו שם בנקיק-הסלע" (י"ג, 4). לפיכך נקרא היום שמו העברי הקדום של מעיין "פִּוּרָה" זה על ואדי-קלט, הוא נחל-פְּרָת, לכל-אורכו.

גם "דרך-אפרתה" משמשת עד עצם היום הזה את כפרי ספר-המידבר שלצידה. בצאתה ממוח'מאס (מיכמס) חוצה היא תחילה את נחל-מיכמס (ואדי-סוּיַיְיִט) ושכה ועולה אל גִּבְעַת-בְּנֵי-מִימִין, הנשקפת על "מעבר-מיכמס" (מדרום), חולפת על-פני חזמא (עִזְמוֹת) לעבר עִנְאָתָא (ענתות, כפר-מולדתו של ירמיהו) — בואכה ירושלים. כמיצוות שמואל, שב שאל בדרך זו מן הרמה (אֶרְאָם) אל ביתו בגבעה — וכה עבר על-פני "קבורת-רחל, בגבול בנימין" (שמואל א' י', 2). מכאן, שהיא-היא "דרך-אפרתה" אשר לצידה היקשתה רחל ללדת ומתה — ויצב יעקב מצבה על קבורתה, היא מצבת קבורת-רחל עד היום" (בראשית ל"ה, 20)²⁹.

את מסעות-המלחמה, עת "מצפון תִּפְתַּח הרעה", שימשה בדרך-כלל דרך גב-ההר — המהירה והסמוכה יותר למקורות-אספקה נוחים. אך בפי ישעיהו הנביא מוצאים אנו תיאור מפורט של מסע-מלחמה ב"דרך-האבות" דווקא — בה עבר, בשנת 701 לפני-הספירה, אחד מראשיו של צבא סנחריב, מלך-אשור, בדרכו אל מצור-ירושלים. לאורך "דרך-האבות" נימנים כאן (י', 28-32) כפרי ספר-המידבר היושבים לצידה, שצבא-אשור עובר בהם בזה-אחר-זה. ואילו היישובים אשר ממערב לה, על "המסילה", נימנים לסירוגין אף-הם — אחוזי-פחד תחילה, כהרגלם שעה שמסע-המלחמה מתקרב אליהם, עד שנתבררו להם נתיבי המדויק של צבא-אשור ומגמת-פניו בפועל. אז נושמים הם לרווחה, שכן מובטח להם מעתה כי לא ייפלו הפעם הזאת ביד-אויב והרעה לא תגיע עדיהם, בינתיים...

מדוע אין "דרך אפרתה" נמנית אף-היא עם משימות-הקבע של "המשחית" — היצא, ככל-הנראה מדי-יום, מן המחנה אשר במיכמס ומחדש בעצם נוכחותו האלימה את שליטת פלשתים על צירי-התנועה החיוניים שבאזור?

פשוט, "דרך-אפרתה" נשמטה כליל מידיהם — יחד עם גבעת-שואל, מושבו לשעבר של נציגי-פלשתים, השולטת עליה ממערב — שהרי "שאל ויונתן בנו, והעם הנימצא עימם, יושבים

"דרך-האבות"
כא על עֵת (העי, יריד-דיפאן).
עבר במינחון (פזוקה?) —
למיכמס (מוח'מאס) יפקיד כליו.
עברו מעפרה ("מעבר-מיכמס"),
גבע (גִּבְעַת) מלון לנו.

חרדה הרמה (אֶרְאָם),
גבעת-שואל (תל-אל-פול) נסה —
צהלי קולך, ברגלים(?)

הקשיבו, לישה (אל-עִיטָאיוּה);
עניה ענתות (עִנְאָתָא, שמצפון לה);
נדרה מִרְמָה(?)
יושבי הנביים(?) הִעִיזו (עזריהם).

עוד היום נוב (שעִפְאָת?) לעמוד —
ינופך ידו הר בח'ציון, גבעת-ירושלים.

בגבעת-בנימין, היא מקומו של הכפר גִּבְעַת-הצופה ממרומיו שבדרום על "מעבר-מיכמס", בעוד "פלשתים חנו במיכמס". רק שלוש דרכים נשלטות אפוא עתה במלואן על-ידיהם — ולפיכך "יצא המשחית ממחנה-פלשתים שלושה ראשים" בלבד (שם שם, 17). אילו הן שתי הדרכים הנותרות, הנימנות באותו עניין?

"דרך בית-חורון"

"דרך בית-חורון" אף הוא כינוי לחלקה המערבי של דרך-רוחב, מן החשובות ביותר בארצנו — שחטיבות-הנוף שלה נמשכות בה, כזכור, מצפון לדרום ועושות אותה יפה לדרכי-אורך, בעודן עורמות מכשולים טופוגראפיים על מהלכן של דרכי-רוחב (ממישור-החוף אל מרומי-ההר, משם בירידה תלולה אל הביקעה ושוב במעלה רמת עבר-הירדן המזרחי)³⁰.

יחד עם "דרך-הגבול", שהוא כינוי לחלקה המזרחי של דרך-רוחב זו, מצטרפים שני הקטעים לנתיב נוח, החוצה מאז ומעולם את מערב ארץ-ישראל לכל רוחבו — מיפו עד יריחו (ואף נמשך, למעשה, ועולה משם אל עבר-הירדן), שלא דרך ירושלים. יש לזכור, כי זו — או, בעצם, יבוס הקדומה — ישבה מלכתחילה מן הצד, מרוחקת מכל דרך ראשית — אפילו מדרך גב-ההר, החולפת על-פניה במערב אך שני גיאיות עמוקים חוצצים ביניהן (גיא בן-היננום תחילה, ומעבר לה-רציון גם עמק-ה"שִׁירֹפִיאון"). ריחוקה בפועל של יבוס מדרך-האורך הראשית משתמע מפרשת "פילגש בגבעה" (שופטים י"ט), שבה מציע הנער לאדונו: "לכה-נא ונסִפְרָה (מן הדרך) אל עיר-היבוס הזאת ונליך בה!" (11). בעוד האיש הלוי מעדיף להמשיך עוד כיברת-דרך צפונה — "ועברנו עד גבעה" (12), היושבת כזכור על אם הדרך הראשית של גב-ההר. ואומנם, היתה לפיכך יבוס עיר קטנה — שכל חשיבותה באה לה, ככל הנראה, מקדושת

"דרך הגבול"

הכינוי לחלקה המזרחי של אותה דרך-רוחב — "דרך הגבול, הנשקף על ג'הצבועים, המידברה" (שמואל א' י"ג, 18) — בא לו, ככל הנראה, משום שעובר הוא בגבול בנימין ואפרים, ככתוב: "ועלה הגבול אל כתף-יריחו (ג'בל-קרנטאל) מצפון ועלה בהר ימה (מעברה) והיו תוצאותיו מידברה בית-אָן" (יהושע י"ח, 12). אם נקבל, לעומת זאת, את נוסחו של תרגום השבעים, הקורא כאן "דרך הגבע" (תחת "דרך הגבול") — אפשר שחלק זה של הדרך נקרא אפוא על-שם גבע-בנימין (ג'בע), השולטת מדרום על צומת "מעבר-מיכמס", שממנו הוא יוצא.

מכל מקום, כתוואי זה שבין יריחו למיכמס, עוברת גם היום דרך קדומה — המכונה "טָרִיק אַבְי־הַנְדִי" — שמוצאה בצפון-מערבה של יריחו בת-זמננו, בינה לבין תל א־סולִטָן (מקומה של יריחו המקראית). בין שתיהן פוזורים חמישה חילים קטנים נוספים, אשר התיכון שבהם מכונה אף-הוא "תל אבוי-הנדי" ("אבוי-ההודי"). בשנת 1867 חפר בו לראשונה צ'ארלס ווזן, מטעם הקרן הבריטית לחקירת ארץ-ישראל (PEF) — וגם מפת הסקר שלה, משנת 1878, עם יומן-הסקר שנתוסף עליה (1883), מציינים את התל בשמו. לאחר-זמן נחשפו בצידו שרידי "כנסית-אנטימוס" הביזאנטית — כותרת מעוטרת וקטעים של ריצפת-פסיפס, שעופות ובעלי-חיים משובצים בה.

הדרך, היוצאת מכאן במעלה תלול מערבה, מכונה ללא-ספק בשם התל שבמוצאה — והוא עצמו נטל, ככל הנראה, את שמו מזה של שבט-הברווים "עָרַב אַבְי־הַנְדִי", הנימנה באזור-יריחו במקורות מן המאה ה"ט". טאריק אבוי-הנדי מסומנת גם היא במפת-הסקר של ה-PEF, ואף יומן-הסקר מתאר אותה כפרוטורט — אלא שאינם מציינים את שמה: "דרך-הר שניה היא זו, המוליכה מיריחו לבית-אל. היא עולה מצפון לואדי-קלט (נחל-פרת) — סמוכה לשוח' א־דַבְעֶ³² — ועוברת בצלע הרכס שמעליו... הדרך עולה באודי-ריג'א³³ אל הרכס, המכונה ראס א־שַׁיִל³⁴" (יומן-הסקר, חלק ג' — יהודה, גליון XVII, ע' 188). ואילו על חלקה העילי כותב יומן-הסקר: "בית-אל-יריחו — תוואי עתיק, היורד מִבְּתִין (בית-אל), נמשך על-פני הרכס לדרום-מזרח, יורד בהדרגה אל המישור הפתוח של דייר-די(ב)וואן — כשהוא עובר במדרון הדרומי של התל הגדול, המכונה א־תַלִּל³⁵. מדייר-די(ב)וואן נמשך התוואי העתיק אל מוח'מאס ויורד בהדרגה 600 רגל (כמאתיים מטר) על מהלך שני מילין ומחצה (כארבעה קילומטרים ומחצה); לאחר-מכן

הוא פונה מזרחה, אל רכס ראס א־טויל" (שם, גליון XVII, ע' 57).

אך מסתבר, כי "טאריק אבוי-הנדי" ודאי שאיננו שמה הראשון של דרך זו: בסקר, שערכו כאן צ' אילן וד' עמית³⁶, נתגלה בצידה מיבנה רבוע — שצלעו כ-26 מטר — ומן החפירות, בהן נטל חלק גם ע' מזר, עולה כי זמנו מתקופת-הברזל ב' (מאות ח'-ז' לפני-הספירה). בין שבריי-החרס, שנחשפו כאן, נמצאה גם ידית ועליה טביעת "למלך" — תרהתקן-הממלכתי לקיבלם של קנקנים. ממקומו, בני"צ UTM 72115277, שולט המיבנה על הדרך ומכונה בפי ערביי-הסביבה בשם "ח'רבת-שִׁלְחָא" ("חורבת-שִׁלְחָה") — בעוד הואדי שלרגליו, בצפון, נקרא כאן כאמור "ואדי-מוח'מאס" (נחל-מיכמס), המוליך במעלה לעבר מיכמס...

החופרים מניחים, כי מיבנה זה שימש תחנת-מישמר לחיל-מצב או פונדק-דרכים (ואפשר, שהיה בית-אחוזה) — ומכל מקום, מלמד המיצא הארכיאולוגי על קדמותה של הדרך ועל שימושה כבר בימי-המקרא (אם-כי המיבנה שבצידה מאוחר בכשלוש מאות שנה מ"יום-מיכמס" עצמו). הם מציעים, לפיכך, לראות ב"טאריק אבוי-הנדי" את "דרך-הגבול" המקראית. חיזוק לדעתם יש בציונו של "ג'הצבועים" שלצידה, אשר תרגומו המילולי בפיי-הערבים נשתמר, אולי, בשמו של ואדי שִׁק א־דַבְעֶ (כתיב: צ'בַע — "נקיק-הצבוע") — עליו נשקפת הדרך, ככתוב, לפני ירדתה בתלילות אל ביקעת-יריחו. ואל הגילגל.

אין הסיפור שלפנינו מלמד על מיקומו המדויק של מחנה-פלשתים — אשר אפשר שהיה במיכמס עצמה ואפשר שבמישור מעבר לה, עם הגבעה המתנשאת מעליו בצפון ומכונה עד-היום, משום-מה, ח'רבת תל א־לִי־עַסְפֶר ("תל-הצבא" — בני"צ UTM 71575297). ואילו הציון "ושאול יושב בקצה הגבעה, תחת הרימון אשר במיגרון" (שם י"ד, 2) מעורפל — וחלקו אף בלתי מתקבל על-הדעת: יש להניח, כי שאול אף-הוא ביקש לעצמו, כמיטב יכולתו בגיזרה הצרה שנותרה בידי — במבואותיו הדרומיים בלבד של "מעבר-מיכמס" — מקום-הצפית שולט "בקצה הגבעה". הדעת נותנת אפוא שהיה זה בשוליו של מישור-גבע — אך היכן אותה "מיגרון"? סדר מסעו של צבא-אשור בתיאורו של ישעיהו (י', 28) קובע, לכאורה, את מקומה מצפון למיכמס — בינה לבין "עֵיִת" (העי). ואף-על-פי-כן אין הדבר מתקבל על-הדעת, כאמור, במצב העניינים אשר לפנינו³⁷.

הקטע הצפוני והאחרון של "דרך-אפרתה", שבין גבע למיכמס, הוא היחיד שלא נשלט, בינתיים,

בידי אף לא אחד משני המחנות האויבים. אלה ישבו משני עברי "שטח-ההפקר" של הקלחת, אשר במיפגש-היובלים של נחל-מיכמס (ואדי-סווייניט) לפני כניסתו ב"שער" הקניון שלו, והמתונו בקוצר-רוח זה לזה — מי מהם ינעו ראשונה ויגלוש תחילה, מטבע-הדברים, אל שטחו הנָחֹת של "מעבר-מיכמס"?

"ויעל יונתן על-ידיו ועל-רגליו"

קיפאון זה, שירד על שדה-המערכה משתמה ההיערכות לקראת הקרב המכריע, עם הציפיה המתוחה המלווה אותו, כל אלה נשברים לפתע-פתאום מכיוון בלתי-צפוי — בשערי קניונו של נחל-מיכמס, שכך מתאר אותם הסיפור המקראי: "שן-הסלע מהעבר מזה ושן-הסלע מהעבר מזה — ושם האחד פוֹצֵץ ושם האחד סָה. השן האחד מְצוֹק³⁸ מצפון, מול מיכמס, והאחד מנגב — מול גבע" (שמואל א' י"ג, 4-5).

שמותיהם של צוקי-הסלע, בוצץ וסנה, המודקרים משני עבריו של "שער" הקניון, אין משמעותם ברורה כל-צורכה. הברל יחיד ביניהם, הניכר לעין, בא מכוו המיפנים השונים: "בוצץ", זה שלרגלי מיכמס, פניו דרומה ולפיכך מואר הוא באור-השמש, מבהיק וכולט על הרקע הכהה של חברו "סנה" — לרגלי הכפר ג'בע — הפונה כלפי צפון והוא צפון מקרני-השמש ומצַל, בדרך-כלל. האם זה גם פירוש שמותיהם המקראיים של שני הצוקים?

כך הדבר, לפחות, בפי ערביי-הסביבה — המכנים את שן-הסלע, הסמוך למוח'מאס, בשם "בַּצָּא" (מלשון "בַּצִּיץ", שבערבית פירושה "מאיה בהיר") מן השורש בצץ הטמון, ככל-הנראה, גם בשם העברי "בוצץ". בתוספתא אנו מוצאים: "כל זמן, שהגשמים יורדים וההרים בוצצין" (מיקוואות א', י"ג) — כלומר, סלעיהם הלחים נוצצים.

ואילו חברו, הסמוך לג'בע, היום שמו הערבי "מוֹדְפֶס" ("אפל") — ללא כל קשר לשוני, נראה לעין, אל השם המקראי "סנה", שמשמעותו לוטה באפילה גם-היא. בנוסחים אחדים של המקרא מובא שם זה בנו"ן דגושה — "סָנָה" — ואולי היא צורה קדומה של "שן" (מכאן אף "סנסיני-הדקל), שנשתמרה כך גם בלשון הערבית עד ימינו.

מכל מקום, "בוצץ" הוא כינויו של הצוק הצפוני, הסמוך למיכמס, אשר מצב-פלשתים התמקם בראשו — כשהוא מוצב, ככל-הנראה, ברמה המישורית שבינו לבין ח'רבת א־דוֹרִין (בני"צ UTM 71615287). "ויהי היום, ויאמר יונתן בן-שאול אל הנער, נושא-כליו: לכה ונעברה אל מצב-פלשתים, אשר מעבר הלז! ולאביו לאַ הגיד... ובין המעברות, אשר ביקש יונתן לעבור על מצב-פלשתים, שן-הסלע מהעבר מזה ושן-הסלע מהעבר מזה..." (שמואל א' י"ד, 1-4).

את כל זאת ראו, מופתעים גם הם, "הצופים לשאול, בגבעה (ת) בנימין" — ומשהעלה המיפקד, כי "הנה אין יונתן ונושא-כליו", לא נותר לשאול אלא למהר בראש צבאו אל תוך המהומה ולהכות באויב הנבוכ — שאינו יודע בין ימינו לשמאלו — ככל יכולתו.

הניצחון המכריע ושלב הרדיפה אחר האויב

משסיימו ה"סולגים" — יונתן ונושא-כליו — את קטע הפתיחה, הצטרפה אליהם ה"תזמורת" כולה, במלוא הרכבה, לאות שריטו של ה"מנצח" (תרתמי משמע!): בראש צבאו הקטן מיהר שאול, כאמור, לחצות את הקלחת של התכנסות היובילים, בין גבע למיכמס — מהלך שני קילומטרים — ולהסתער בכל-עצו אל תוך "קלחת" האנדרלמוסיה במחנה-פלשתים, ככתוב: "ויזעק שאול, וכל העם אשר איתו, ויבאו עד המלחמה — והנה היתה חרב איש ברעהו, מהומה גדולה מאוד" (שם שם, 20). מהומה זו יש לנצל בעוד-מועד — בטרם יתברר לפלשתים, כי שני עברים בלבד הם שגרמו לה, ובטרם יתאוששו דים מן המבוכה וייערכו מחדש להשיב מלחמה שערה. ברגע שכזה, אין יחס-הכמות קובע — ואולי אף להפך: לעת היערכות שקולה, היה ניצחון-הפלשתים מובטח כמעט לחלוטין, ככל מהלך שהוא — בשל עדיפותם

נתנם ה' ביד-ישראל! ויעל יונתן על-ידי ועל-רגליו, ונושא-כליו אחרי — ויפלו לפני יונתן, ונושא-כליו ממותת אחירו" (שם שם, 11-13).

הנה כיוון, היתה ההפתעה שלמה — ואף-אומנם שילמו הפלשתים את מחירם הכבד של ביטחונם העצמי המופרז ושאונותם, וכבר היו דברים מעולם... "ותהי המכה הראשונה, אשר היכה יונתן ונושא-כליו, כעשרים איש — ככחצי-מענה, צמד-שדה"⁴⁰ (שם שם, 14). לדעת ז' קלאי, "מכאן אפשר ללמוד, ש'מצב' זה לא היה גדול"⁴¹.

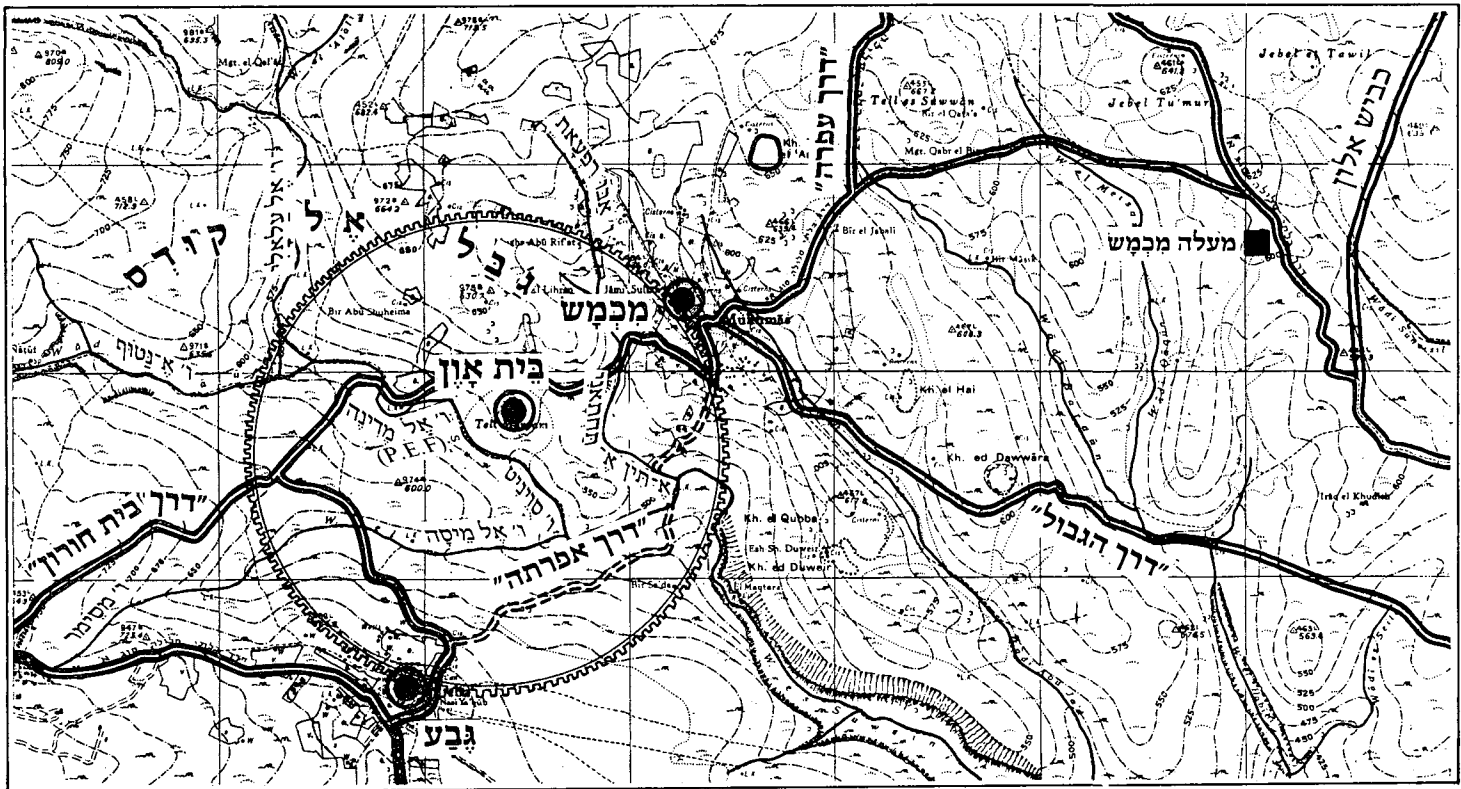
אלא שכאן החל "כדור-השלג" מתגלגל וצובר תאוצה ונפח גם-יחד: "ותהי חרדה במחנה — בשדה ובכל-העם, המצב והמשחית חרדו גס-המה — ותרגו הארץ ותהי לחרדת-אלהים... והנה ההמון (המולה) נמוג וילך והלום... וההמון אשר במחנה-פלשתים, וילך הלך ורב... והנה היתה חרב איש ברעהו, מהומה גדולה מאוד" (שם שם, 15-20).

הסיפור המקראי, כדרכו, עושה שימושי-לשון הממחישים להפליא את ההדרגה, מן ההפתעה אל הכהלה והמבוכה ללא-מעצור, אשר פשוט בעקבותיה במחנה-פלשתים — עד שהקיפו את כולו. גולת-הכותרת, ככסיפורים אפיים אחרים במקרא, היא "הגול העצמי": "והנה היתה חרב איש ברעהו" (שם שם, 20) — כדוגמת המדיינים במעשה-גדעון (שופטים ז', 22).

ספק, אם צפה יונתן מראש את "מפולת-השלג", העומדת להתחולל בעקבות מעשהו הנועז. ודאי שלא הניח, אפילו לפי-תומו, כי הוא ונושא-כליו לבדם "יעשו את הישועה הגדולה" — אך במצב-קיפאון זה צריך הרי מיהו ליטול, סוף-סוף, את היוזמה לידיו ו"להניע את הגלגלים". ביכולתו לעשות לפחות את זאת האמין יונתן, כמסתבר, בכל-ליבו — באומרו: "אולי יעשה ה' לנו, כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט!" (שם שם, 6).

נראה, כי בעיקר נתכוון יונתן לבחון מה מידת-התוצאת בקרב צבא-פלשתים: "הנה אנחנו עוברים אל האנשים, ונגלינו אליהם. אם כה יאמרו אלינו: דומו, עד הגיענו אליכם! — ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם. ואם כה יאמרו אלינו: עלו עלינו! — ועלינו, כי נתנם ה' בידנו וזה לנו האות"³⁹ (שם שם, 8-10). ובאמת, היו אלה בטוחים בכוחם עד כדי שאננות — שהרי להם "שלושים אלף רכב וששת אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת-הים לרוב", מול שש-מאות עברים בלבד, שאף "לא נמצא חרב וחנית" בידם...

שאננות האויב, באה לידי ביטוי בהמשכה של פרשת-הפשיטה: "וייגלו שניהם אל מצב-פלשתים. ויאמרו פלשתים: הנה עברים יוצאים מן החורים, אשר התחבאו שם! ויענו אנשי-המַצְבָּה את יונתן ואת נושא-כליו, ויאמרו: עלו אלינו, ונודיעה אתכם דבר! ויאמר יונתן אל נושא-כליו: עלה אחרי, כי

בין גבע למיכמס — "הקלחת" במפגש היובילים של נחל-מיכמס (ואדי סווייט)

הכמותית; ואילו עתה, משפרצה המהומה במחנה-
פלשתיים, היה להם דווקא מיספרם העצום לרוועץ
— שכן, משנתפרקו המיסגרות, אבדה כליל
השליטה על חייליהם, אשר הפכו והיו להמון
מתגעע וחסר-משמעת.

סיוע מפתיע נמצא לו לשאול מקרב מחנה-
פלשתיים עצמו: "והעברים, אשר היו לפלשתיים
כאתמול-שלשום — אשר עלו עימם במחנה סביב
— וגם המה להיות עם ישראל, אשר עם שאול
ויונתן" (שם שם, 21). מסתבר, שעם צבא-פלשתיים
נימנו שכירים — כמקובל באותה עת — ובהם גם
"עברים", כלומר ישראלים (כשם שמוצאים אנו
לאחר-זמן, באותה מידה, פלשתיים מגת עם "הַכְרִיתִי
וְהַפְלִיתִי" בצבא-דויד, כפיקודו של אָמִי הגיתי
— שמואל ב' ט"ו, 18). הלא דויד עצמו, בבורחו
מפני שאול, היה מפקדו של "הגדוד העברי"
כצבא אכיש, מלך-גת (שמואל א' כ"ו, 2), ועימו
יצא לכל מלחמותיו — אפילו שעה שהתכנסו
צבאותיהם "הפרטיים" של כל סרני-פלשתיים ונערכו
כשנית למלחמה המכרעת בשאול (שם כ"ח, 1;
כ"ט, 1-2). ד' קלאי⁴² מציע שם, כי "לא מן הנמנע,
שזכר המאורע במלחמת-מיכמס הזהירם הפעם
(שם כ"ט, 5-3) מלהסתייע בחיל-עזר, בן אותו עם
שאותו עמדו לתקוף".

משהוכו הפלשתיים והניצחון היה מובטח — שבו
הצטרפו אל שאול, לבד מאותם "העברים" אשר
במחנה-פלשתיים עצמו, גם "כל איש ישראל,
המתחבאים בהר-אפרים"⁴³ (שם י"ד, 22). "הכישלון
— יתום", כידוע: שעה שהכל בטוחים היו
בניצחון-פלשתיים, מיהרו "כל איש-ישראל" לנטוש
את שאול לגורלו — פרט לשש-מאות נאמניו;
ואילו עתה, אחרי אשר "שמעו כי נסו פלשתיים,
וַיִּדְבְּקוּ גַם הַמָּה אַחֲרֵיהֶם בַּמִּלְחָמָה — וַיֹּשַׁע ה'
בְּיוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל" (שם, שם).

לאן נסו פלשתיים?

הדעת נותנת, כי פניהם מועדות היו אל ארצם,
למצוא בה מיקלט בטוח מאימת העברים — ומהר
ככל-האפשר. מכאן, שפנו ממיכמס מערבה ב"דרך
בית-חורון", בה עלו מלכתחילה ובאו עד הַנָּה
— על-שום היותה הקצרה, הגוחה והמהירה ביותר.
אלא שהפעם שאול ואנשיו בעקבותיהם, מזנכים
בהם ומגדילים את מכתם הקשה: "ויכז ביום ההוא
כפלשתיים, ממיכמס איילונה" (שם שם, 31)
— בואכה עמק-איילון שלרגלי-ההר, המעבר
הנוח בין גבעות-השפלה לעבר ארץ-פלשתיים.
בציר זה יש לבקש גם את הנאמר קודם לכן
— כראשיתו של שלב הרדיפה אחר האויב, הנס
מן המערכה: "והמלחמה עברה את בית-אָנֹן" (שם
שם, 22). נראה, שאין מדובר כאן באותה
"בית-און", שכבר מינונו לעיל (שם י"ג, 5)⁴⁴
— המזוזה היום בתל-מרסס⁴⁵, מהלך קילומטר
אחד ממיכמס לדרום-מערב — שכן, מה רבותא

יש בהסגת הפלשתיים עד לכאן בלבד?

יש מציעים אפוא "בית-און" נוספת, מערבת
הרבה יותר מכאן (כשם שכבר הבאנו לעיל, אס-כי
בחזקת ספק⁴⁶, גם "בית-און" צפונית — ליד העי,
"מקדם לבית-אל", על-פי יהושע ז', 2), ואף
מזהים אותה עם העיירה בת-זמננו פיתונאי (נ"צ
UTM 70525300) — הסמוכה בצפון לציר
מיכמס-הרמה-גבעון-איילון, הוא "דרך בית-חורון".
כתבי-יד של תרגום השבעים והתרגום הלטיני,
לעומתם, קוראים כאן "בית-חורון" (כמקום
"בית-אָנֹן") — דבר, שהוא מתקבל הרבה יותר על
הדעת. כזכור, יושב בית-חורון העליון בשולי
במת-ההר, בארץ המורד לעבר עמק איילון. גם
דויד, לאחר-זמן, רדף כנראה בציר זה ממש אחר
פלשתיים "מגבע עד בואך גזר" (שמואל ב' ה', 25;
וכן דברי-הימים א' י"ד, 16) — כדרך שכבר
הקדים את שניהם יהושע כשעתו ועשה כן אף-הוא
בשלב הרדיפה אחר מלכי-האמורי, הנסים מגבעון
אל עריהם אשר בשפלה (י', 10).

אלא ששאול, שלא כמותם, איננו ממשך
בניצול-ההצלחה אל מעבר לעמק-איילון: "והותקים",
אותו גרעין מאומן ומהימן של צבאו, עייפו מאד
מיום-המלחמה הארוך (שמואל א' י"ד, 31)
— בעוד כל יתר "המתנדבים שלאחר-מעשה"
ביקשו לעצמם שכר מידי לפעולתם ועטו על
השלל (שם שם, 32). גם מעשה מביש זה אפשר,
ואף צריך כמובן, ללמוד מוסר-השכל לדרווח...
שאול נאלץ אפוא לעצור את שלב-הרדיפה
ולהסתפק בניצול-ההצלחה עד-הנה: "ויעל⁴⁷ שאול
מאחרי פלשתיים, ופלשתיים הלכו למקומם — ושאול
לכד את המלוכה על ישראל" (שם שם, 46-47).
לא די בכך, שכבר שב והומלך פעמיים — הנה
היה עליו גם למלא תוכן את תואר "מלך-ישראל"
ולממש את מלכותו.

"יום-מיכמס" היה, לפיכך, "מיבצע עובדה"
במלחמת-העצמאות של שאול.

הערות

1. תרגומי השבעים והוולגאטה קוראים כאן "נציב-פלשתיים".
2. נוסח שמואל ב' כ"ג של אותו סיפור-גבורה שונה כגינין זה (13-14), והוא מונה את "חַיִּת־פְּלִשְׁתִּים בַּעֲמַק־אֲפַיִם... וּמִצֵּבֵי פְּלִשְׁתִּים אֶדְבַּיִת־לַחֲם". לכאורה, הרי אלה כוחות-משמה שונים מצבא-פלשתיים, שתפקידיהם יידונו להלן. אס-כך ואס-כך, אפילו אין "נציב-פלשתיים" ביהודה, — הרי חיל-מצב שלהם, לפחות, יושב בבית-לחם!
3. על-פי הכתיב החסר "נציבים" — קרי: "נציבים" — בשמואל ב' (ח', 14). נראה כי גם כאן יש לקרוא "נציב" תחת ניקוד-המסורה "נציב".
4. ככתוב במקום אחר: "וירא שאול כל איש ניבזר וכל בן-חיל וראיפסוהו אליו" (שם י"ד, 52) — וראה "הפלמ"תניקים של שאול ויונתן" להלן.
5. למה דווקא במיכמס? — ראה דיון נפרד להלן, "המאבק על הדרסיס" ואילך.

6. ד' קלאי (מלחמותיו של שאול, היסטוריה צבאית של א"י בימי-המקרא, הוצ' "מערכות" תשכ"ד, ע' 134) מצביע על כולל-כתיובים וקורא כאן "בבע-בנימין" — היא הכפר נִבְעַע של היום, מהלך חמישה ק"מ מגבעת-בנימין לצפון מרחק (נ"צ 71405270 UTM) — שהיה בבנינה עצמה ערין ישוב נציב-פלשתיים.
7. לכאורה, מקום זה הוא הראשון שבו מופיע הצירוף "ארץ-ישראל" — אך ורדאי שלא במשמעותו הכוללת, המקובלת עלינו היום: כאן הוא פתחית, כמשמעות מן המשך, לאזור התחלית — ומרשכם של בני-ישראל בלבד — כדן "ארץ בני-ישראל" שביהושע (י"א, 22) — לעומת אזורי הארץ, שטרם נעשו ישראליים, כמו "ארץ-פלשתיים". ואילו במקומות אחרים מציין לעומת "ארץ-יהודה" — כגון "וינצוּם הבאים עשרת-השבטים, והיושבים ביהודה" (דברי-הימים ב' ל', 25) או "יהודה וארץ-ישראל הפה רוכלן" (יחזקאל כ"ו, 17). רק פעם אחת ויחידה, מאוחרת הרבה יותר (שם מ', 2), כולל מושג זה גם את ארץ-יהודה — אך י"כ אותו נביא עצמו איננו כולל בו מלכתחילה את הגלעד (שם מ"ז, 18) ונראה, כי "ארץ-ישראל" של יחזקאל משתרעת עד הירדן ולא מעבר לו...
8. תרגום השבעים שימר כאן כלי-חקלאות נוסף וקורא "חרמשו", תחת כפל "מחרשתו" שבנוסח המסורה.
9. פִּים — שני-שלישי השקל (7.8 גרם של כסף), תעריף גבוה למדי בעת-ההיא — ואף כיום — תמורת פעולה פשוטה כלי-כך. זה כוחו של קאטל!
10. דָּרְבָן — עֶגְלָת־מַתַּחַת בקצה הפֶּלְקָר, המשמש לזיורח כהמות-העבודה.
11. תרגום השבעים שימר כאן מילה נוספת, שנשמטה ככל-הנראה מנוסח המסורה — ועל פיו יש לקרוא: "זהיה ביום מלחמת-מיכמס" (קרי: מיכמס).
12. כבר נאמר לעיל (בהערה 6), כי מסתבר שכאן הכוונה ל"גבעת-בנימין".
13. המגלגל — רבים קובעים אותה כחדת אל-מִפְגֵּד ("ארמון-הישאם" — נ"צ 73275303 UTM) שבצפון-מזרחו של תל-יריחו, בעוד אחרים מצביעים על תל-גלגל, עם חירבה-על-צלעה לרגליו (נ"צ 73545268 UTM) שמזרח ליריחו בת-זמננו. כך או כך, עולה הדבר יפה עם הכתוב: "בגלגל, בקצה מזרח-יריחו" (יהושע א', 19). גם את "הגלגל" של שאול, על דעת הרוב, יש לבקש בערבות-יריחו — שהרי על שמואל נאמר "וירד הגלגל" (שם ט"ו, 12) וגם "ויעל מן הגלגל גבעת-בנימין" (שם י"ג, 15), וראה אל-הלן.
14. מיכמס — הכפר מרחקאס של היום (נ"צ 71555287 UTM). אחת-עשרה פעם נימנה שמה של מיכמס במקרא — חמש מהן כשי"ן שמאלית (מיכמס) ושתיים, מימי שיבת-ציון, אפילו כש"מ" (מיכמס). תרגום השבעים מביא פעם נוספת (ראה הערה 11 לעיל), ואף היא "מיכמס". כך גם במישהו ואף ב"אנומאטיקון" של אוסביוס. מכאן, שכבר הקדמונים הגו את השם באותה דרך, בה הוגים אותו תושבי הכפר מרחקאס עד עצם היום הזה. לפיכך נקטנו כאן לשון "מיכמס", פרט למובאות מן המקרא — בהן נכתבו "ממשי" (מלא), אך קרי "מיכמס".
15. פִּית־אָנֹן — נימנית כנשימה אחת, מדרוס לצפון-מזרח, אחרי הגבעה והרמה גם בהושע (ח', 8) ומקובל לקבוע את מקומה בתל-מרסס (נ"צ 71465284 UTM) — שהכפר מוח-מאס-מיכמס סמוך אליו, מהלך ק"מ אחד קדמה-מזרחה, ככתוב כאן. גם אוסביוס מציין אותה "מול מיכמס" (אנומאטיקון 235). יש, ככל הנראה, להבחין בין זו לבין "בית-אָנֹן" אחרת, "מקדם לבית-אל", הסמוכה אל הַעִי (יהושע ז', 2) — תוספת שלאחר-זמן ושלא במקומה, כעולה מנוסחי תרגום השבעים. כתבי-יד הוואטיקאן של תרגום השבעים קורא כאן בטעות "בית-חורון" — אולי בשל "בית-אָנֹן" נוספת (שמואל א' י"ד, 23), שכתבי-יד של תרגום השבעים והתרגום הלטיני קוראים שם במקומה, ככל הנראה בצדק. "בית-חורון", על אותה "בית-אָנֹן" — ראה להלן, בדיון על שלב הרדיפה אחרי פלשתיים.
16. ד' קלאי (מלחמותיו של שאול, כנ"ל, ע' 134) סובר, "ששארל נסוג נסימה אסטרטגית לאחר שהכיר בחולשת צבאו בהשאול לצבא-פלשתיים" — על-מנת שתהיה בידו שהות לחזק את צבאו להמשך מלחמתו בפלשתיים.
17. יהושע ח', 7; ואילך: י', 7.
18. נוסח דברי-הימים א' קורא שם "שבעת אלפים רכב וארבעים אלף איש רגלי" (י"ט, 18). אם נקבל נוסח זה באשר למספר הרכב — יהיה אפוא היחס בינו לבין הפרשים אמת לשש בלבד.
19. יש מציעים לקרוא כאן "בית-חורון".
20. במגדלים — ונראה, כי הכוונה לשומרות-האבן, הפזרות עד-היום בשטחי-החקלאות שבאזור במת-ההר.
21. תרגום השבעים קורא כאן: "ויעברו מעברות-הירדן".
22. ראה הערה 2 לעיל.

המשך מעמ' 39

מטרות ואחרי-כן לירות עליהן עד ארבעה טילים כמעט ברזומנית כדי להעסיקן) כדי להשיג את התועלת המרבית מאפקט ההפתעה.

הטיל משוגר — גם ממסוק וגם מרכב המצוי על הקרקע — כשהוא בזווית כינון של כ-10° (אם המטרה היא טנק מערכה עיקרי) ומייצב את עצמו במסלול שיוט מתוכנת מראש בגובה של כ-80 מטר; הצלילה הסופית לעבר המטרה נעשית בזווית של כ-20°-30°. לעומת זאת, מסוקים (אם לא נכנסו להדממה מיד לאחר השיגור) ומטרות קרובות מאוד לפני הקרקע, יועסקו במסלול תעופה שטוח כמעט לגמרי, ללא צלילה סופית. למנוע הרקטי נבחרה, באופן מותנה, תצורה בעלת שני אופני דחף (דחיפה/המשך), ובמהלך מעופו ייעשה ניהוג הטיל בעזרת משטחים אווירודינמיים.

מנגנון הקטל שנבחר הוא שני ראשי-נפץ נפיצים המסודרים בטור עורפי (עדיין בוחנים ראשי-נפץ יחיד קונוונציונלי, בקוטר 170 מ"מ בערך, כפתרון של חוסר ברירה). בהתחשב בחתך התקיפה העילי נועד סידור ראשי-הנפץ המתקדם בטור עורפי להתגבר בעיקר על שריון סביל. ראשי-נפץ חלופי (פיזור חיצוי פלדה בעזרת מרעום קרבה) ישר, כמובן, את היכולת נגד מסוקים, אך הפתרון הוצא מכלל חשבון מגימוקים של תחזוקה ושל דמיון לאמצעים קיימים.

כפי שידוע, בוודאי, יכניסו צרפת וגרמניה את הטמנ"ט 3 לטורח ארוך לשימוש במסוקים-שלהן מטיפוס PAH/2/HAC, וככל שהדברים נוגעים לבריטניה, כנראה שהמועמד הסביר ביותר כמשטח נשיאה הוא גרסה מתקדמת של המסוק "מאנגו A-129", שיפותח תוך שיתוף פעולה עם החברות וסטלנד ואוגוסטה. אי-בהירות ניגרת אופפת את הרק"ם: נראה כי צרפת תעדיף גרסה של הרכב 4x4 מטיפוס VAB, ואילו גרמניה ובריטניה חושבות במונחים של תוכה זחלית. התפיסה הגרמנית, של משטח מתרומם על גבי תורן, הנושא עליו את הכוונת ואת פני השיגור של הטילים (וכנראה גם את המפעיל) עוררה עניין מסוים אצל השותפות האחרות: גרמניה ובריטניה הגדולה מסכימות עתה, פחות או יותר, על תורן בגובה של 10-12 מטרים, ואילו צרפת — כשל כוונתה להשתמש ברכב גלגלי קל — תשתמש במעין "תורן זוטא" (שגובהו פחות מארבעה מטרים).

אציון בונסיניורה

40. "מענה" — מלכן, המסוק בחלקת-שדה על-ידי פתיחת תלמים משני-עבריו, ורוחבו כמידת התפורות הורעים בתנופת-יד-הזורע (כדי חמישה מטרים). משפחו הורעים על-פני המענה, מצניעים אותם על-ידי חרישה. על אורך-המענה נאמר: "זכמה מלא-מענה? מאה אמה" (חמורה י"ג, עמוד א') — כלומר, 56 מטר — ומכאן שמידת-שטחה בימי המישנה והתלמוד היתה כ-280 מ"ר. אלא שאין חשבון זה עולה יפה עם המונח הבא — "צמר-שדה" — שהוא שטח אשר צמר-שוורים חורש ביום אחד. אם לתלמוד מן היוונית, שבה "זוגייה" — מלשון "זוגון" ("עולה" לצמר-בקר), ממנה שאלה לשוננו את המלה "זוג" — הלא כמידת דונאם (1000 מ"ר), הרי שכאן מדובר בכמחצית-הדונאם.

41. מלחמותיו של שאול, כנ"ל, ע' 137.
42. מלחמותיו של שאול, כנ"ל, ע' 138.
43. "הראפרים" הריהו כינויה של נחלת השבט ואף של בית-יוסף כולו (יהושע י"ז, 15) — ואין הוא כולל את עיקרה של ארץ-בינימין. מכאן אף כינויה של זו: "בני-ימין", או "אישי-ימיני", כלומר "יושבי-הדרום" (לגבי מי שפניו קדמה-מזרחה, וכך עדיין-בערבית — שבה "מין" = דרום ו"שמאל" = צפון) — שהרי מקצת השבטים בני-רחל, ישב בנימין לבדו מדרום-ה"הראפרים" ומחוצה לו. ואומנם נאמר על שאול, בבקשו את האתונות: "ויעברו בהראפרים... ויעברו בארץ-ימיני" (שמואל א' ט', 4). כך אף אסא, מלך-יהודה, אשר "התחזק להעביר השיקוצים מכל ארץ יהודה ובנימין ומן הערים, אשר לכד מהראפרים" (דברי-הימים ב' ט"ו, 8). כמעשה "פילגש בגבעה" מעיד האיש הלוי בעצמו: "עוברים אנהו (בגבעה), מבית-לחם יהודה עד ירכתי הראפרים" (שופטים י"ט, 18) — כבוד מארחו "מהראפרים, והוא גר בגבעה" (שם שם, 16). נראה, שתחולת הכינוי "הראפרים" מן הרמה צפונה — כמסתבר מן הכתוב על דבורה הנביאה: "והיא יושבת תחת תומרי-דבורה, בין הרמה ובין בית-אל — בהראפרים" (שופטים ד', 5). מכאן, שיכל אישי-ישראל המתחבאים בהראפרים" — בהם מדבר הכתוב — כולם מצפון לאותו טווח, אשר תקעו פלשתים לרחוב במת-ההר עד ספר-המידבר, כ"דרך בית-חורון" כואכה מיכמס.

44. ראה הערה 15 לעיל.
45. ד' קלאיקליימן, בעיות טופוגרפיות בארץ-בינימין, "ארץ-ישראל" ב', החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, תשי"ג, עמ' 108-111.
46. ראה הערה 15 לעיל.
47. אפשר לקבל כיסוי זה כמטבע-לשון ואפשר גם ללמוד ממנו, כפשוטו, כי שאול הגיע ממש עד עמק-אילון. שולגלי בית-חורון — ולפיכך "ייעל שאול".

23. כך אף באחד מכתבי-היד של תרגום השבעים. אומנם, נוסח דברי-הימים א' (י"א, 13) קורא כאן, לכאורה, "למלחמה" — אך השוואת שני המקורות מלמדת, כי בנוסח זה חסר (בין ראשו של אותו פסוק, אליו מתקשרת המילה "למלחמה", לבין סופו) כל הקטע, המובא בנוסח שמואל ב' מן הסיפא של פסוק 9 ועד הרישא של פסוק 13 שלפניו.

24. א' גלילי (בחינת הביסטוריה הצבאית של תקופת-המקרא, היסטוריה צבאית של א"י בימי-המקרא, כנ"ל, ע' 454) משתמש לענין זה בהגדרה "יחידות-פיקוד, שראשי שבטים ומשפחות מצניעים עליהן" — אשר לעת סכנה כוללת למדינה עצמה, או לאינטרסים שלה, "הפכו ליחידות-לחימה, שהתייצבו בצוותא כמערכה" (וראה גם שמואל א' כ"ט, 2-1).

25. ב' מזר (עליותו של שאול, היסטוריה צבאית של א"י בימי-המקרא, כנ"ל, ע' 130) רואה ב"משחית" כוח-מחץ, שכלל גם חיל-רכב. ואילו ד' קלאי (מלחמותיו של שאול, שם) מגדיר אותו כ"פלגות פלשתיות, שיצאו לפעולות עונשין וביזה... הפלשתים שולחים את אחת מיחידות-המשחית גם לדרך בית-חורון" — שהיתה כנראה נחבי-החזירה שלהם לאזור זה; והדבר מוכיח, עד כמה נועדו פלגות אלה להפעלות נגד אויב לוחם — כיו"א לקשת-הארץ (לשכירת רוח תושביה והכנתם הגומרה) ולביזה" (עמ' 135-136). "במנוסה ממערכת-מיכמס מוליכים אותם הפלשתים בע"ח, שהופקעו בשעתם מהאוקלוסייה המקומית — ואשר נלקחו עתה שלל ע"י רודפיהם" (ע' 138).

26. אין כאן, כדעת י' ירון, רק "מיבנה טאקטי משולש" — שהיה אופייני גם לפלשתים (ותורת-המלחמה בארצות-המקרא, החברה הבינלאומית להוצאת, 1963, ע' 234). חלוקה זו מתחייבת כאן, מלכתחילה, ממספרם הנתון של צרי-התנועה אשר היה כוח זה אמור לאבטח — וראה להלן.

27. מסעות ומערכות בימי-המקרא, ההוצאה של משה"ב, 1980, עמ' 20-18.

28. מ' הראל הוא הראשון, אשר הבחין כהלכה בין "דרך-האבות" לבין "דרך גבי-ההר" ויישר כוחו על-כך — שכן קודמיו עשו שימוש בשני השמות הללו כאחד, ללא הבחנה, ככינוי בן-ימינו ל"מסילה" הקדומה בלבד.

29. על "דרך-אפרחה" ועל "קבורת-רחל" — ראה י' זיו, בשביל המטיילים, ההוצאה של משה"ב, 1980, עמ' 221-224.

30. י' זיו, יחידות-נוף ביהודה ובשומרון, הר מרום-ישראל, ההוצאה של משה"ב וקצין חינוך ראשי, תשמ"ד, "דרכי-רוחב ביהודה", עמ' 21-26.

31. משנתחם לתנועה כביש 443 — ממחלף בן-שמון לצומת בית חורון (כביש מס' 3).

32. היום — ואדי שק א"ד-ב'.

33. אחד משמות קטעיו השונים של אותו ואדי, אשר בו עולה "טאריק אבר-הנדי" מערבה — עד שבראשו הוא חוצה את "כביש-אלון" (ניצ' UTM71975280). ואדי זה מכונה במעלהו, כסדר, שק א"ד-ב' — אל-מפני — אל-מ'צב — אל-ג'נרליה — ויג'אן — אל-מ'ת-אמ'קה.

34. היום — גיב'ל א-טויל, שבצלעו הדרום-מערבית היישוב הקהילתי מעלה-מיכמס.

35. מקומה של הצי המקראית.

36. עמ'יחי מזר, דויד עמית וצבי אילן, "דרך-הגבול" שבין כמכש ליריחו, ארץ-ישראל י"ז (ספר א"י ברור), החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, תשמ"ד, עמ' 236-250 ולוחות כ"א-כ"ד.

37. האם, לפיכך, יש לראות בפיסקה "תחת הרימון אשר במיגרון" תוספת, שלא מעניין הכתוב, אשר "נגררה" לכאן לאחר-זמן ממקום אחר — אולי כסממן אפי, כדרך שאנו מוצאים בספורי-השופטים: "והיא (דבורה) יושבת תחת תומרי-דבורה, בין הרמה ובין בית-אל בהראפרים, ויעלו אליה בני-ישראל למישפט" (שופטים ד', 5). סממן זה חוזר וניתחל בשאל בשני מקומות נוספים: "ושאלו יושב בגבעה, תחת האשל ברמה, ותניתו בידו וכל עבדיו ניצבים עליו" (שמואל א' כ"ב, 6) ושוב, באורח סימלי, "ויקחו את עצמותיהם (של שאול ובניו) ויקברו תחת האשל ב'ב'שה" (שם ל"א, 13).

38. מ'צוק — ולא "מ'צוק", כמקובל, שהוא "ממור" של הלשון המדוברת וכאן, בין גבע למיכמס; הורחו ולידתו. העברית התקנית מכירה ב"צוק-סלע" בלבד ("צוקים" כלשון רבים) — ואילו "מ'צוק" ברו" שרוקה משמעו "זקוף". "מ'צוק" ברו" חלומה ענייני אחר — אדם, הנמצא במצוקה, ככתוב: "ויחבקצו אליו (אל דויד) כל איש מ'צוק וכל איש, אשר לו נושה, וכל איש מ'ר'נפ" (שם כ"ב, 2).

39. סיפורי-העם משתמש כאן בסממן-המתח, ניוחש על-פי מתן פירוש מראש למילה מוסכמת — שהיה מקובל בימי-המקרא (ה-Egituru המיסופוטאמי וה-Klaidon היווני), וכך אף כמלכים א' כ', 32-33.